

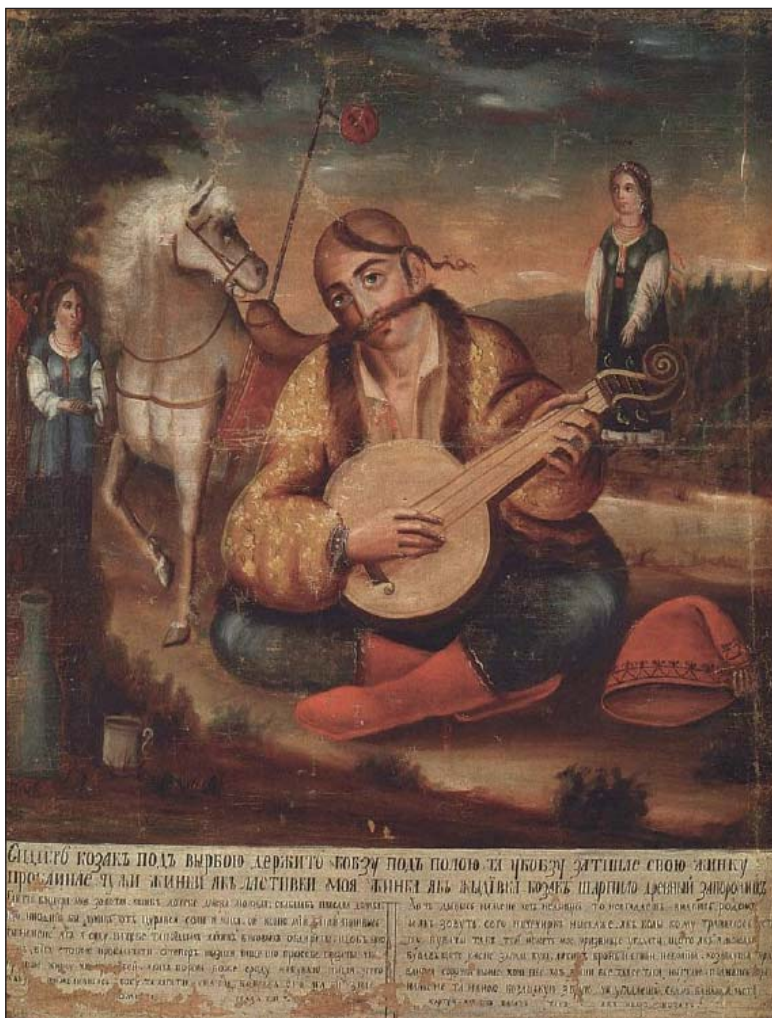
ФЕНОМЕН УКРАЇНСЬКОГО КОБЗАРСТВА!

*В усі нам пам'ятні віки
були в Україні козаки,
дружили з ними кобзарі,
Душі народу – лікарі.
Вони боролися звитяжно
і мандрували всюди княжно.
А кобза їхня так звучала,
що ворогів завжди лякала.
То – Дух козацький оживає,
він не вищує, він лунає.
Валентин Бугрим*

Валентин Бугрим
український журналіст,
педагог, член Національної
Спілки журналістів України,
м. Київ

Українське кобзарство – це унікальне мистецтво. Кобзарем називають співця і музиканта – хранителя і переповідача народних епічних традицій. Кобзарі виконують (а часто складають самі) думи, балади, пісні, частівки та інші твори актуального змісту і тематики, супроводжуючи їх грою на кобзі, або на лірі та бандурі (тоді вони називаються *лірниками* та *бандуристами*).

«Козак Мамай». Перша половина XIX сторіччя. Невідомий автор.
Суспільне надбання

Пригадую, як 15–17 жовтня 2005 р. за ініціатииви Президента України **В.А. Ющенка** у Національній опері ім. Т. Шевченка зібралися народні кобзарі. До Національної опери в столиці з'їхалися кобзарі, бандуристи та лірники з усієї України, включаючи як традиційних виконавців, так і представників сучасних кобзарських шкіл. Зі сцени лунали відомі й оригінальні твори у їхньому неповторному виконанні. Це був справжній ренесансний тріумф українського кобзарства за всі минулі роки переслідувань і нищення вільної думи і пісні, козацького духу, волі та звияги. Маючи завжди при собі блокнот, я прагнув нотувати все бачене і чути на цій знаковій події, присвяченій відродженню і популяризації кобзарської традиції в Україні. З'їзд у Києві став не лише вшануванням пам'яті репресованих і розстріляних кобзарів у 1930-і роки в Харкові та інших містах, а й показав живу актуальність їхньої спадщини в сучасному культурному контексті. Цей з'їзд мав досягнути важливих результатів, зокрема:

- привернути увагу до цього історичного злочину радянського режиму та зробити його відомим ширшій аудиторії;
- сприяти відродженню традицій: популяризація національної культури – кобзарства як важливого складника української ідентичності;
- оживити автентичне кобзарство та відзначити його значущість для формування національної свідомості;
- відновити тяглість української культури, що пережила значні втрати через колонізацію, війни та репресії.
- відродити виконання автентичних дум, псалмів, історичних пісень (особливу увагу приділено відтворенню старовинних мелодій і технік гри на бандурі та лірі, а також інших своїх оригінальних інструментах).

Дістаю Програму і знайомлю вас, поважані читачі, з видатними виконавцями з'їзду:

1. **Тарас Компаніченко**, Народний артист України, композитор, один із провідних кобзарів сучасності, керівник ансамблю «Хорея Козацька». Виконував автентичні думи та історичні пісні, серед яких «Дума про Байду Вишневецького» та «Пісні про боротьбу козаків із татарами і турками».

2. **Василь Литвин**, Заслужений артист України. Відомий своїм внеском у відродження кобзарської культури, засновник і директор Стрітівської школи кобзарського мистецтва на

Київщині (де мені неодноразово довелося бувати і виступати). Він виконав думи та псалми на старосвітській бандурі.

3. **Микола Будник**, кобзар, панмайстер, поет. Майстер гри на старосвітській бандурі, учень славетного Гната Хоткевича. У його виконанні звучали старовинні думи та балади.

4. **Юрій Фединський**, композитор, звукорежисер, продюсер, американець українського походження, який присвятив своє життя відродженню автентичного кобзарства. Виконував козацькі думи та пісні на автентичних інструментах, які сам і змайстрував.

5. **Фолк-гурт «Чур»**, колектив виконавців, які спеціалізуються на відтворенні української середньовічної музики. Виконували історичні пісні в дусі кобзарської традиції. Репертуар творів. Думи: «Дума про Марусю Богуславку»; «Дума про козака Голоту»; «Дума про плач невольників». Історичні пісні: «Ой на горі та женці жнуть» – козацька пісня про військову доблесть. «Засвіт встали козаченьки» – лірична пісня, що стала народним гімном. Релігійні псалми: «Й горе тій чайці» – псалма-дума з мотивами покаєння. «Святий Божий» – старовинна релігійна пісня, виконувана на бандурі. Балади: «Балада про Морозенка»; «Балада про Олексу Довбуша».

Особливості програми:

- автентичні інструменти;
- автентичні виконання. (окрім цього звучали твори, адаптовані для більш сучасного сприйняття, але зі збереженням духу кобзарства);
- розповіді про репресованих кобзарів. (частина виступів супроводжувалася розповідями про історію репресованих радянським режимом талановитих виконавців, зокрема **Остана Вересаєва**, **Івана Кучугури-Кучеренка** та інших);
- перформенс козацьких подій минулщини.

Виступи кобзарів відбувалися у престижній залі Національної опери ім. Т. Шевченка як символічному місці для масштабної культурної події. Стало очевидним, що така традиція займе почесне місце в українському мистецтві. З'їзд став унікальним майданчиком для демонстрації живої кобзарської традиції, що продовжує існувати в умовах сучасності. Подія дала новий поштовх до відродження інтересу до кобзарської культури серед широких верств населення. Це сприяло підвищенню престижу автентичного виконавства та приверненню молоді до унікального мистецтва.

МИСТЕЦЬКЕ ТА НАУКОВЕ ВІДРОДЖЕННЯ КОБЗАРСТВА

З'їзд кобзарів став платформою для обговорення сучасного стану кобзарства, його проблем та перспектив. Надалі це спонукало організацію численних концертів, фестивалів та досліджень.

Міжнародний аспект. На з'їзді підкреслено значення кобзарства як унікального явища, що може бути цікаве не лише Україні, а й – світу.

Наслідок події. З'їзд кобзарів став своєрідним символом державної підтримки української культури в період президентства В. Ющенка. Хоча після його каденції, започата традиція вже не отримувала такої ж активної підтримки. Проте подія у жовтні 2005 році заклала основи для подальшого розвитку сучасного українського кобзарства. На з'їзді виступили видатні представники сучасного кобзарського мистецтва, які відтворюють і популяризують автентичну українську музичну традицію. Вище я навів імена деяких виконавців і твори, які прозвучали на цьому заході. Виконавці використовували відтворені старосвітські кобзи, бандури та ліри, що додавало виступам історичної точності.

Логічно тепер поринути у глибше вивчення феномену українського кобзарства українського. Це – унікальне культурне, духовне та мистецьке явище, яке відображає глибокі пласти української національної самосвідомості та народної традиції і є одночасно історичною пам'яттю та формою вираження ідентичності. Виникло, як зазначається в історичних документах, у середньовіччі, розвивалося впродовж століть і залишило помітно-вагомий слід у формуванні української культури.

Отже:

- українське кобзарство має глибокі історичні корені, які сягають часів Київської Русі та козацької доби;

- як явище, тісно пов'язане з народною поезією, фольклором, музикою та боротьбою за свободу;

- упродовж століть кобзарі були реальними символами національного духу, захисниками культури та моралі;

- сутність наукового й художнього ренесансу полягає в тому, що чимало письменників і журналістів, вчених активно досліджували тему кобзарства, в результаті чого з'явилося багато публікацій і книг.

ВИТОКИ КОБЗАРСТВА (XIII–XV ст)

Перші згадки про співців із струнними інструментами зафіксовані ще в літописах Київської Русі. Прямий їх попередник – це віщий **Боян**, «*соловій старого времені*». Попередниками кобзарів були також музиканти, зображені на фресках знаменитої на весь світ Софії Київської. З князівських часів дійшло до сьогодення ім'я **Мануйла**, «*певця гораздого*». А у Галицько-Волинському літописі (охоплює події 1201–1292 рр.) згадується, що 1240 року жив і творив при дворі галицького архієпископа співець **Митуса**. Тобто, можна стверджувати, що саме тоді з'явилися перші співці-гуслярі, які оспівували подвиги князів і славили рідну землю.

Ці музиканти супроводжували піснями релігійні обряди, свята і героїчні події. Можна зазна-

Олександр Савіргун
«Кобзар», 2000г

Держак М. «Малый Тарас служае кобзарю»

чити, що це були українські ембаєрії (грец. Ἐμβατήρια) – військові пісні або елегії, якими у Древній Греції супроводжувалися воїни, що вирушали у військовий похід. **Тарас Шевченко**, зазначав, що як поет він зростав на кобзарських думах та піснях. З великої поваги до цих народних співців назвав перший збірник своїх творів «Кобзар», а в повісті «Прогулка с удовольствием и не без морали» зауважив: *«Коли б грецький сліпець Гомер воскрес і послушав хоч одну думу у виконанні українського сліпого співця, то розбив би на тріски свій козуб, званий лірою, і пішов би міхоношею до самого бідного нашого лірника»*.

Талановитий український письменник **Василь Шевчук** писав: *«Коли військо верталось з походу, козацтво гоїло свої криваві рани і помило друзів, що полягли за рідний край, за волю. Всі вже жили сьогоднішнім, жили прийдешнім, в якому бачили нові бої та втрати. Й лише один звияжець, узявши в руки кобзу і кинувши на луки повід, шукав у серці, в струнах тих слів та звуків, які б навіки стали відлунням ратних подвигів. То був поет, співець народу, його історик і публіцист. Він не вигадував, не щебетав для втіхи, а думав, осмислював пережите та пройдене, творив для наступних поколінь котрі виростуть та візьмуть шаблі в руки...»*.

Після винищувальної монгольської навали діяльність кобзарів дещо змінилася: вони стали мандрівними виконавцями, які співали думи, пісні про скорботу, біди людей та героїчні події.

Короткий історичний екскурс. Слово «кобзар» вперше з'являється в українській писемній традиції у XVI столітті. Воно пов'язане із кобзарями – народними співцями, які грали на кобзі та виконували героїчні думи й пісні.

Перший відомий вжиток цього терміну припадає на 1571 рік у польсько-українських документах. Зокрема, у реєстрі козаків за 1572 рік згадується «кобзар» як музикант. Саме слово «кобза», від якого походить «кобзар», має ще давніше походження і фіксується у текстах з XV століття.

Широке літературне використання терміну «кобзар» у значенні мандрівного музиканта, виконавця дум, стало поширеним завдяки творчості Тараса Шевченка. Його перша поетична збірка, видана у 1840 році, мала назву «Кобзар», що навічно закріпило значення цього слова в українській культурі.

Чи грав Аттила на кобзі?

Ні, немає жодних достовірних історичних свідчень про те, що **Аттила**, відомий вождь гунів (V століття), грав на кобзі або подібному музичному інструменті. Кобза – це традиційний український струнний інструмент, який став важливою частиною народної культури значно пізніше – в середньовіччі. Аттила ж належав до кочових племен гунів, чия музична традиція мала зовсім інші форми. Гуни використовували простіші інструменти, такі, як роги, флейти або ударні інструменти, типові для кочових воїнів. Теза про те, що Аттила міг грати на кобзі, – це, швидше за все, результат пізніших романтичних уявлень або художніх перебільшень, але вона не має жодного історичного підґрунтя. При Аттілі були співці, які грали і вихваляли його і він це любив. Наприклад, римський дипломат і хронікер **Пріск Панійський**, який відвідав двір Аттіли у 448 році, описує бенкет, де співці грали на музичних інструментах і виконували героїчні пісні. Проте ці інструменти не були схожі на українську кобзу, яка з'явилася значно пізніше.

КОБЗАРИ КОЗАЦЬКОЇ ДОБИ (XVI–XVII ст.)

З розвитком українського козацтва кобзарі стали його духовними супутниками. Їхні думи славили героїзм, боротьбу за свободу та життя запорожців. Тоді ж сформувався жанр думи – епічної пісні з мелодійно-імпровізаційним супроводом. Кобзарів поважали як народних мудреців, що підтримували мораль і дух війська. У козацьку добу кобзарі стали також справжніми хронікерами, які передавали з покоління в покоління різні історії про боротьбу за волю та незалежність. Вперше імена кобзарів (**Чурило, Стечко, Тарашко**) згадані в польських хроніках XV–XVI ст. Особливо популярними були кобзарі на Запорозькій Січі. Вони супроводжували козаків у походах, думами й піснями підносили бойовий дух війська, уславлювали народних борців проти поневолення й гніту.

**Як ніби кобзи спів чарівний,
звучали шаблі їхні гнівні.
Була у них не лише зброя,
були бандури і литаври.
А як звучали їх цимбали!
Музиків на весіллях – троє.**

В.Б.

КОБЗАРСТВО ЗАПОРОЗЬКОЇ СІЧІ

У зв'язку з наступом литовських, польських та українських феодалів на Подніпров'я та Східне Поділля у пониззі великого Дніпра виникла Запорізька Січ, об'єднавши подібні козацькі структури (перша половина XVI ст.). Тоді запорізькі козаки і кобзарі створили багато зворушливих героїко-патріотичних дум та історичних пісень, спрямованих проти турецьких султанів, татарських ханів і польських магнатів та іноземних загарбників: «Втеча трьох братів з Азова», «Маруся Богуславка», «Самійло Кішка», «Козацьке життя» та інші. У народній думі «Козак-нетяга Фесько Ганжа Андибер» зображено образ улюбленого ватажка козацької голоти.

Козаки Запорозької Січі були віддані своїм побратимам і товариству, любили гостре і влучне слово, дотепні жарти, вигадки й розваги, а понад усе – пісню. Як писав видатний дослідник **Дмитро Яворницький** (1855–1940): «На війну було йдуть з радістю... а з війни повертаються з музиками і піснями... чи поб'ють турка, чи пошарпають ляха, зараз же і пісню складуть на той випадок». (Яворницький Д.И. Запорожье в остатках старины и преданиях. 1888. Ч. 2. С. 30). Відомий польський історик XVI ст. **Бартош Папроцький** (1543–1614) свідчив: «Козаки показували дивовижні штуки, стріляли, співали і грали на кобзах». (За: Дм. Ревуцький, брошура «Українські думи та пісні історичні». К., 1918. С. 52). А коли вартові залишалися на самоті біля Сторожової вежі чи на іншому посту, тоді кобза звеселяла їхню душу:

**Струни мої золотії,
Грайте ж мені стиха,
Нехай козак-нетяжнице
Позабуде лиха...**

Відомо, що Гетьман Війська Запорізького **Богдан Хмельницький** любив слухати співи і гру козаків-бандуристів і кобзарів та й сам захоплювався цим музичним інструментом. Видатний український і світовий письменник **М.В. Гоголь** (1809–1852) називав кобзарів охоронцями бойової слави України, талановитими поетами і літописцями.

Звідки ж взялися на Запорозькій Січі кобзарі? Реально-версійно можна зазначити, що, як і селяни, вони тікали від експлуатації багатіїв-дуків. Іноді фаховими кобзарями ставали самі ж козаки, у яких був до цього хист. А ті, хто вміли

співати і грати та втратили у поході-битві зір, зараховувалися до полкової музики. А коли полки козаків йшли у бойовий похід, зрячі кобзарі також сідали на коня, брали шаблю і били проклятих зайд, які намагалися загарбати і полонити рідну землю. Іноді кобзарі були розвідниками (особливо незрячі), які завдяки кмітливості та мужності проникали у ворожі табори і визволяли полонених побратимів.

Про кобзарів Запорозької Січі XVI–XVII ст., на жаль, збереглося дуже мало відомостей, більше про них – у наступних століттях.

ПЕРІОД НАЦІОНАЛЬНО-ВІЗВОЛЬНОЇ БОРОТЬБИ (XVIII–XIX ст.)

У цей час кобзарі стали голосом протесту проти колоніальної політики російської імперії. Відомо про кобзарів XVIII ст., зокрема про **Данила Бундурка**, гайдамацького бандуриста, і **Грицька Кобзаря**.

Перший влітку косив сіно у лугах, стеріг і пас коней, охороняв козацьке майно і курені. Звісно, що брав участь у бойових походах, де відзначався відвагою та мужністю. Бував на зимівниках своїх побратимів, на поклонах у Києві. Одного разу одержав повідомлення повернутися до свого Корсунського куреня, а коли з'явився, його закували в кайдани. Після короткого допиту в Січовій канцелярії, кобзаря відправили до фортеці св. Єлизавети. Чому і за що – точно невідомо. Ймовірно, за вільнодумство, що вже не подобалося верхівці.

Ім'я Грицька Кобзаря згадується в деяких літературних джерелах. Був у Іржавці Прилуцького повіту, потрапив у турецький полон. За сприяння втечі козаків йому викололи очі. Незрячим якимось чином він добрався до свого рідного краю і став співати козацьких пісень про те, «як вони воювали» і «як з полону тікали».

Кобзарі оспівували гайдамацький рух, зокрема Коліївщину. Про трьох гайдамацьких кобзарів, учасників Коліївщини – **Василя Варченка**, **Прокіпа скрягу**, **Михайла**, **Сокового зятя** – збереглися деякі відомості. Якщо погортати «Коденську книгу», збірку протоколів, то дізнаємося про 336 справ, 218 з яких закінчилися смертними вироками, 9 повстанців було четвертовано, у 151 відтяти голови, 1 – посаджено на палю, 57 – повішено. Озвіріла польська шляхта покарала на смерть, зокрема і трьох кобзарів, учасників

Коліївщини – Народно-визвольного антифеодального повстання проти польсько-шляхетського гноблення 1768 року. Це:

- **Прокіп Скряга**, кобзар, бандурист із с. Остапи на Житомирщині, супроводив грою і піснями гайдамаків під час повстання 1768 року. Страчений поляками у Кодні, зокрема, у «Коденській книзі» зафіксовано:

«Прокіп Скряга, бандурист з Остапова... Цей мусить бути обезголовлений. 2 січня 1770 року»;

- **Василь Варченко**, кобзар, учасник Коліївщини в складі гайдамацького загону **Олексі Ремези**, до якого 1768 року прийшов із Звенигороди (нині Черкаської обл.). Грою на бандурі й піснями піднімав бойовий дух повстанців. Страчений у Кодні за вироком шляхетського суду, про що зазначено у «Коденській книзі»;

- **Михайло, Сокового зять**, кобзар, бандурист із с. Шаржипіль на Поділлі. Супроводив грою і піснями гайдамаків під час повстання 1768 року. Страчений за польським судовим вироком у Кодні:

«Михайло, Сокового зять з села Шаржиполя. Вирок: цей заслуговує на смерть. 18 січня 1770 року».

У XIX столітті кобзарство стало ключовим складником українського національного відродження. За волелюбну творчість кобзарів постійно переслідувала влада.

Проте кобзарське мистецтво користувалося популярністю й при російському імператорському дворі. У мемуарах й літературі серед придворних музик згадуються кобзарі **Іван, Денис, Г. Любисток**, бандуристи **Є. Санкевич, І. Павлов, О. Розумовський, С. Тарабанов**. Найбільш відомий тут **Григорій Михайлович Любисток**. Так, при дворі цариці **Єлизавети Петрівни** (1709–1761) існували хорові та музичні капели. Були тут кобзарі й кобзарка, точніше, певне, бандуристка, її прізвище невідоме. З кобзарів – це **Любисток і Ніжевич**.

Народних співців при дворі сприймали як щось екзотичне, незвичайне, як потрібний атрибут. Любисток прожив тут з 1730-го по 1740 рік, він мав чудовий голос, талановито грав на кобзі, що й зробило його одним з найкращих придворних кобзарів. Біографічних матеріалів про його кобзарювання в Україні не збереглося, відомо лише, що він родом із Прилук. 15 грудня 1730 р. він утік від цариці, ймовірно, не сподобалося йому тамтешнє життя. Цариця оголосила розшук, де зазначається така характеристика:

«сліпий, середнього зросту, русявого волосся». 10 лютого 1731 р. під вартою був доставлений до царицевого двору. А через 18 років 1749 р. він знову втік. Чи кобзарював він надалі – невідомо, є відомості, що був одружений.

Старовинний Глухів увійшов в історію не лише як столиця Гетьманщини, але й як визначний культурний центр. (Гірко і боляче сприймати, що нині це прикордонне місто постійно потерпає від рашистських бомбардувань). А 1730 року за ініціативи гетьмана Данила Апостола в місті створено Глухівську співочу школу, у якій навчалися майбутні видатні люди – філософ **Г. Сковорода**, композитори **М. Березовський** та **Д. Бортнянський**, згодом фаворит імператриці Єлизавети Петрівни **О. Розумовський**, старший брат гетьмана **К. Розумовського**. Навчання в Глухівській школі тривало 2 роки. Крім співу, учні опановували гру на музичних інструментах, зокрема на бандурі, скрипці, цимбалах. Вихованці школи потрапляли до кращих хорів і оркестрів імперії та придворних капел Петербурга. А композитори М. Бортнянський та Д. Березовський працювали також в Італії й зробили значний внесок у світову музичну культуру.

Варто зазначити, що ще до Коліївщини 1768–1769 рр., кобзарював легендарний сліпий бандурист і лірник **Мусій Вернигора**. Відомо також про **Терентія Пархоменка** (1872–1910 рр.) з Сіверщини, який осліп у 9 років. У 13 років навчився грати на бандурі. У 30 років став кобзарським учителем.

Якось в Києві видатний **Микола Лисенко** помітив на базарі кобзаря, запросив до себе додому. Це був кобзар **Степан Пасюга** (1862–1933 рр.) зі Слобожанщини. Як розповідала дочка кобзаря **Явдоха**, котра була батькові за поводи́ря, він понад три місяці жив у композитора. Там почав співати історичні думи – «Козак Максим Залізник», «Про Морозенка». Знав багато пісень про українських героїв. У 1910-му художник-графік, архітектор **Опанас Сластіон** зробив портретну зарисовку кобзаря.

Кобзар-в'язень Соловецьких концтаборів **Андрій Перебендя** скомпонував «Думу Соловецьку» про ту гігантську тюрму народів. **Василь Потапенко** (1886–1938) з Полтавщини був на XII археологічному з'їзді в Харкові – збереглося фото. Вже досвідченим бандуристом спілкувався з мистецтвознавцем-етнографом (теж бандуристом), славетним **Ігнатом Хоткевичем** (розстріляний у 1938 р.).

Братчики Київського кобзарського цеху називають кобзаря **Георгія Ткаченка** (1898–1993) єдиним носієм кобзарсько-лірницької практики, який продовжував грати на старосвітській бандурі, коли репресивна радянська машина придушила кобзарювання всіх інших. Одним із його учнів став **Микола Будник** (1953–2001), хто опанував увесь репертуар свого вчителя і створив в Ірпіні школу-майстерню для відродження старовинних кобзарських інструментів. Своїх учнів (зокрема нині добре відомих кобзарів **Олесь Саніна** і **Тараса Компаніченка**) він навчав на відродженій народній бандурі вересаївського типу.

У XVIII ст. мандрівні співці-кобзарі почали об'єднуватися в окремі цехові братства, які часто мали власне господарство, управу, печатки, касу і навіть суд. Усі функції серед членів цехового братства були чітко розподілені та закріплені. Кобзарськими цехами керували головні цехмайстри, які набирали й учнів. Для таємного спілкування народні співці виробили специфічний жаргон, відомий як «лебійська мова» або «лебійщина». Це був таємний спосіб спілкування, розроблений для захисту їхнього ремесла та спільноти, особливо в умовах переслідування чи зневаги. Такий жаргон використовувався серед кобзарів, лірників та мандрівних співців, які часто були повністю сліпими або частково незрячими. Лебійська мова мала унікальні риси, що дозволює спілкуватися так, щоб сторонні не розуміли змісту.

Основні риси лебійської мови:

1. Переробка слів: звичайні слова зазнавали модифікації (напр., шляхом додавання зайвих звуків або зміни порядку складів). Наприклад, слово «хліб» перетворювалося на «лебій», що й дало назву цьому жаргону.

2. Запозичення: використовувалися слова з інших мов, таких, як польська, турецька, циганська, що створювало додаткові складнощі стороннім для розуміння.

3. Кодова символіка: жаргон містив слова та вирази, які мали прихований сенс, зрозумілий лише для членів спільноти. Наприклад, «кукувати» означало чекати, «деркач» – поліцейський, «голосити» – співати.

4. Елементи гумору та гри: для кобзарів мова була не лише інструментом захисту, а й способом творчого самовираження.

5. Ритуальність: лебійська мова нерідко супроводжувала ритуальні моменти, зокрема посвяту в кобзарі, коли новачок мав вивчити основу цього жаргону, щоб стати «своїм».

Приклади слів і виразів:

«чорний дід» – біда або ворог; «брати гуслі» – починати грати; «голубка» – дорога чи важливе місце; «казати казку» – розповідати бувальщину чи пісню.

Портрет кобзаря Самійла Яшного, 1903 рік. Опанас Сластіон. Джерело: <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/3936354-tainstvo-banduri-ak-kobzarski-tradicii-vidstouut-ukrainu-u-sviti.html>

Функції лебійської мови:

1. Таємність: уникнення переслідування чи висміювання з боку влади та звичайних людей.

2. Захист традицій: збереження ремісничих та духовних знань всередині кобзарського братства.

3. Відчуття єдності: зміцнення почуття спільності та підтримки серед кобзарів. Така мова, хоча й частково втрачена, є цінним прикладом народної творчості та соціальної адаптації в складних умовах. Сучасні дослідники, зокрема етнографи та лінгвісти, намагаються реконструювати її, спираючись на старовинні записи та спогади.

У XIX ст. центри кобзарів та лірників існували на Чернігівщині, Полтавщині та Харківщині. Видатні кобзарі того часу – *А. Шут, С. Яшиний, О. Вересай, І. Кравченко-Крюковський, Ф. Холодний, С. Кошовий, А. Ладжа, А. Никоненко, І. Стрічка*.

1902 року на 12-му археологічному з'їзді у Харкові за ініціативи славетного *Г. Хоткевича* виступили талановиті народні музиканти *П. Гащенко, П. Древченко, М. Кравченко, І. Кучугура-Кучеренко, Т. Пархоменко* та інші. Після цього з'їзду кобзарським мистецтвом зацікавилася велике коло українських і російських етнографів, музикознавців, письменників, композиторів. Гнат Хоткевич 1909 року у Львові видав перший підручник гри на бандурі, разом із майстрами-інструменталістами проводив роботу з удосконалення інструмента; *О. Слатьон* зробив низку замальовок народних кобзарів. Видатні українці *Микола Лисенко, Леся Українка, Філарет Колесса, Климентій Квітка* здійснили унікальні записи дум. Український пророк і геній Тарас Шевченко у своїй поезії активно використовував образ кобзаря як символ української національної ідентичності. Свою першу збірку творів так і назвав – «КОБЗАР» (1840 р.). До речі, кобзарі згодом співали з цієї збірки чимало пісень.

Радянська влада сприймала кобзарів як носіїв небезпечної національної ідеї. У 1930-х роках відбулася трагічна подія: масові репресії проти кобзарів, включно зі знищенням багатьох під час сфабрикованого «з'їзду кобзарів». Незважаючи на заборони та переслідування, кобзарство продовжувало жити. Воно стало символом української національної ідентичності, нескореності та боротьби за волю.

ВІДРОДЖЕННЯ КОБЗАРСТВА (кінець XX–XXI ст.)

З проголошенням Незалежності України почалося й нове життя кобзарства. Відновлюються автентичні традиції, створюються сучасні інтерпретації, і кобзарство стає частиною національ-

ної культурної спадщини. Про великий з'їзд кобзарів написано на початку статті.

Особливості кобзарства у новій Україні.

Музичні інструменти. Кобзарі використовували різноманітні інструменти, серед яких найвідомішими є кобза, бандура та ліра. Репертуар у них був дуже широкий: від історичних дум – до ліричних пісень, від релігійних гімнів – до жартівливих частівок. Функції кобзаря: він був не просто музикантом, а й носієм мудрості, філософом та істориком. Він виступав на ярмарках, весіллях, поминальних обрядах, а також під час народних повстань.

Легендарні кобзарі:

1. *Остан Вересай* (1803–1890). Найвідоміший кобзар XIX століття. Його репертуар складався з дум, історичних пісень та народних балад. Він став символом кобзарської культури завдяки діяльності Миколи Лисенка, який досліджував його творчість і популяризував її серед інтелігенції. О. Вересай був одним із перших кобзарів, якого слухали на наукових з'їздах і концертах.

2. *Гнат Хоткевич* (1877–1938). Видатний культурний діяч, який відроджував та популяризував кобзарство. Організатор капел бандуристів, письменник, який документував кобзарську традицію. Його внесок у розвиток кобзарства був і залишається неоцінним.

3. *Іван Кучугура-Кучеренко* (1878–1937). Мандрівний кобзар, який виконував думи, псалми та історичні пісні. Постраждав під час сталінських репресій, однак залишив вагомий слід у культурі.

4. *Тарас Компаніченко* (сучасність). Один із провідних кобзарів теперішньої України, лідер гурту «Хорея Козацька», культурний і церковний діяч, поет. Відтворює автентичний репертуар і популяризує традиції кобзарства в сучасній культурі.

- Найвідоміші автентичні кобзарі: *Остан Вересай, Дмитро Скорик, Гнат Гончаренко, Андрій Головатий, Дем'ян Симоненко, Микола Дубина, Михайло Кравченко, Петро Ткаченко, Степан Пасюга, Іван Кучугура-Кучеренко*.

- Придворні бандуристи: *Григорій Любисток, Ніжевич, Іван, Денис*.

- Гайдамацькі кобзарі: *Данило Бандурка, Грицько Кобзар, Прокіп Скряга; Михайло, Сокового зять; Василь Варченко*.

- Лірники: *Зезуля Семен*.

- Кобзарі часів радянської влади: **Федір Кушнерик, Євген Мовчан, Павло Носач.**
- Сліпі бандуристи: **Євген Адамцевич, автор «Запорозької похідної»; Іван Запорожченко, Володимир Перепелюк, Олександр Тріус.**
- Сучасні кобзарі-артисти: **Василь Нечена, Тарас Компаніченко, Олесь Санін, Дмитро Білий, Тарас Постніков, Олександр Підгорний, Віталій Мороз.**

Репертуар кобзарів

- молитви, псалми і канти; кожен співець (стихівничий, кобзар або лірник) повинен знати не менше 12 псалмів;
- думи про козаків та про їхні походи – «Ой, на горі жінці жнуть», «Іван Сірко», «Маруся Богуславка»;
- балади про козацькі звичаї, про Руїну, біди та ін.;
- «журні» пісні – (приміром, «Сирітка» та ін.);
- «запросницькі» пісні; (наприклад, жебранки та ін.);
- «причитання» (серед них є й голосіння);
- «сердешні подяки»;
- «битовщини» – співані оповідання про життя-буття;
- частівки про Голодомор, про владу;
- «старини» (билини) – співані оповіді про «богатирські часи», переможців у битвах і війнах;
- «козацькі псалми» або «козацькі пісні» – ще на початку XIX ст. їх почали називати також думами, хоча вони й різняться (серед героїчних дум були також і побутові (напр., «Про сестру та брата» та ін.;
- «звичаєві» – світські та обрядові пісні;
- «гуртоправські», «пияцькі», «гульняйські» та «срамні» (сороміцькі) пісні.

У кобзарському репертуарі є багато інструментальних творів – танців, примовок, частівок, усяких козачків тощо, оскільки кобзарі виступали й на обрядах, весіллях та інших подіях.

Сторінки українського кобзарства під час Другої Світової війни мало досліджені. У своїх думках і піснях кобзарі оспівували героїчну боротьбу народних месників проти німецько-фашистських загарбників. Будучи патріотами, окремі кобзарі билися з ворогом на фронтах війни, не полишаючи кобзу, інші були в партизанських загонах, ще деякі вливалися в армійські ансамблі пісні і танцю. Відомо про **А.М. Бобира**, який у своїй в/частині організував співочий ансамбль. Бандурист **О.С. Чуприна** з Черкащини

воював, а в перервах співав сатиричні антифашистські пісні, які сам і створював, та які користувалися великою популярністю. Струни бандури О.С. Чуприни плакали і проводжали також в останню путь полеглих солдатів.

Воювали кобзарі **С.С. Власко** (з м. Мени на Чернігівщині), **Д.А. Вовк** (з Миргорода на Полтавщині), **Р. Сушицький** (з Житомирщини). Під час війни харківський кобзар **А.З. Парфененко** жив біля вузлової станції Ромодан на Полтавщині і тут, й в інших містах та селах співав антифашистські пісні. У роки війни учасниками концертних програм на фронті були також кобзарі (за алфавітом): **А. Білоцький, М. Борзій, І. Вищоцький, П. Грищенко, Є. Козачев, М. Козюра, М. Коломацький, П. Кравцов, Г. Криворотько, М. Крапивко, В. Кузьменко, О. Литвиненко, М. Логвиненко, Н. Лукаш, В. Милькін, К. Німченко, С. Пилипенко.** Кобзар із Черкас **Н.І. Прудкий**, будучи похилого віку, під час фашистської окупації не злякався ані переслідувань, ані гонінь, продовжував свої патріотичні виступи. Знаменитому роменському кобзареві **Є.О. Адамцевичу** у війну довелося багато пережити. Та не зважаючи на переслідування і знущання фашистських окупантів, він співав людям. Репертуар у нього був великий і різноманітний та найчастіше він співав власну антифашистську пісню «У неволі». За незрячим кобзарем ганялися поліцаї та люди щоразу рятували народного співця...

ОСНОВНІ ФАКТОРИ ФЕНОМЕНУ КОБЗАРСТВА

1. Кобзар як носій народної пам'яті. Кобзарі були своєрідними «хранителями» історії і традицій українського народу. У своїх думках, історичних піснях і баладах вони передавали знання про події, героїв, соціальну справедливість і боротьбу за свободу. Ці твори, виконувані на кобзі, бандурі чи лірі, слугували джерелом морального виховання та об'єднували народ.

2. Музичне мистецтво. Головними інструментами кобзарів були кобза, бандура та ліра. Мелодії й техніка гри відображали унікальний музичний стиль, що поєднував меланхолійність з епічністю. Музика не лише супроводжувала слова, а й підкреслювала емоційний та духовний смисл твору.

3. Суспільна роль. Кобзарі часто виступали на майданах, ярмарках і родинних святах. Вони несли народу правду, навіть якщо це було не-

безпечно. Під час складних періодів української історії, таких, як Гетьманщина чи боротьба з імперським утиском, радянським режимом їхні пісні піднімали дух і сприяли формуванню національної свідомості.

4. Духовність і сакральність. Кобзарство тісно пов'язане з релігійними та філософськими аспектами українського життя. У багатьох думах і піснях звучать духовні мотиви, звернення до Бога, моральні повчання та роздуми про долю людей і людства.

5. Кобзарі як соціальний феномен. Особливістю кобзарів було те, що більшість із них – незрячі, тому вони ходили з поводи́рями. Їхня фізична вада парадоксально надавала їм особливого статусу: вони сприймалися як носії внутрішнього зору та правди, незалежні від «світських» чи інших упереджень.

6. Репресії і відродження. У радянські часи кобзарство зазнало великих переслідувань, особливо у 1930-х роках, коли значну кількість кобзарів було репресовано. Попри це, кобзарська традиція не зникла. Сучасне відродження кобзарства демонструє його життєздатність і значення для української культури сьогодні.

7. Зв'язок із сучасністю. Кобзарство залишається актуальним і сьогодні, надихаючи митців, письменників, музикантів. Новітні кобзарі, як-от **Тарас Компаніченко** та гурт **«Хорєя Козацька»**, продовжують традицію, поєднуючи автентичність з сучасними формами. Тримає високо звучання бандури відомий кобзар **Василь Нечепя**, Народний артист України, лавреат Національної премії ім.Т. Шевченка. Кобза Василя Нечепи унікальна, бо має на бунтах лади, а на приструнках – півтонові перемикачі. Стрій цієї кобзи діатонічний: 7 бунтів та 16 приструнків. Це дає можливість грати на діатонічному інструменті в багатьох тональностях. Кобзу В. Нечепи виготовлено за його особистим кресленням з також за зразком інструмента добре знаного Пархоменка М. Окрім дивовижного виконання народних пісень, вражає й сам репертуар В. Нечепи. Окремі твори сягають часів гомерівської «Іліади», а то й – індоарійської «Рамаяни».

Чому це явище унікальне? Українське кобзарство є не лише музичною або поетичною традицією, а загальною філософією життя, де поєднуються історія, духовність і мистецтво. Воно вчить поваги до минулого, сприяє збереженню ідентичності та надихає на духовний розвиток у сьогоденні.

Трагічна сторінка історії кобзарства. Знищення кобзарів взимку 1934–1935 року у Харкові є однією з найжахливіших геноцидних подій радянських репресій проти української культури. Цей злочин став символом систематичного нищення української національної ідентичності та народних традицій і культури.

Кобзарі та лірники були хранителями української народної пам'яті. Їхні думи та пісні часто містили ідеї боротьби за свободу, релігійні мотиви, що суперечили комуністичній доктрині та становили загрозу для режиму:

- кобзарі були мобільними виконавцями, які могли швидко поширювати національні ідеї серед населення, перебуваючи постійно у русі.
- вплив кобзарства на суспільство був значним, особливо в умовах культурного піднесення початку ХХ століття.

«З'ІЗД КОБЗАРІВ» У ХАРКОВІ. 1930-і роки

1. Організація пастки. Радянська влада ініціювала нібито офіційний «З'їзд кобзарів і лірників», на який запросили багатьох виконавців з усієї України. 1933 року в Харкові, тодішній столиці УРСР, зібрали сліпих і малозрячих кобзарів, які вважалися носіями народної творчості. Після виконавської Програми їм пообіцяли, що повезуть для концертної участі в Москву.

2. Розправи. Замість обіцяної підтримки зібраних кобзарів було арештовано, а більшість із них – розстріляно або відправлено до таборів. Подія не була задокументована офіційно, що ускладнює її точну реконструкцію. За деякими версіями, частина виконавців загинула одразу після з'їзду – їх розстріляли на околицях міста або вивезли до лісів.

3. Мета і наслідки. Радянська влада прагнула знищити останніх носіїв національної традиції, які могли стати провідниками ідей спротиву. Разом із фізичним знищенням кобзарів було знищено велику частину культурної спадщини України. Масове знищення кобзарів стало одним із багатьох розправ репресивної політики сталінізму, спрямованої на русифікацію та винищення української ідентичності. Загинули не лише люди, а й унікальні мелодії, тексти, техніки виконання, які передавалися усно від покоління до покоління.

Пам'ять і рефлексія: Сьогодні ця подія є нагадуванням про необхідність збереження культурної спадщини та важливості документування традицій.

Проблеми дослідження. Через секретність та вивезення радянських архівів і відсутність достовірних джерел багато подробиць цієї трагедії залишаються невідомими. Після здобуття Україною незалежності тема знищення кобзарів почала активно вивчатися, але старі архіви КДБ ще й досі недоступні для досліджень. У Харкові та інших містах проводяться культурні заходи, присвячені пам'яті кобзарів. Сучасні виконавці та дослідники продовжують відновлювати втрачену спадщину, популяризуючи автентичну кобзарську традицію. Національні музеї та інституції вшановують пам'ять загиблих, організовуючи виставки та конференції. Ця історія є прикладом не лише трагедії, але й незламності українського духу.

Зауваження. Я зупинився на «розстріляному з'їзді кобзарів» тому, що, попри відсутність документального підтвердження (а КДБ все могло знищити), і різні міркування з цього приводу, виразників народних дум радянські каральні органи постійно переслідували і ув'язнювали.

Як зазначають колишній директор Галузевого державного архіву СБУ **Володимир В'ятрович** та громадський діяч, архівіст **Ігор Кулик**, станом на 2019 рік документально підтверджених відомостей про «розстріляний з'їзд» не було. І за твердженням старшого наукового співробітника Національного музею Тараса Шевченка, історика **Олега Магдича**, документальних підтверджень цієї події не існує. «Документів [про розстріл] – немає! Історія про «кобзарський з'їзд» базується виключно на усних свідченнях. Та, як кажуть у народі, не буває диму без вогню. Ймовірно, що перекази від людей до людей про розправу над кобзарями могли мати місце, тим більше, що документи про розстріл або знищені КДБ, або вивезені до росії і заховані від ока українських істориків. А помітну і справжню причину зникнення лірників та кобзарів з українських вулиць і сільських доріг у 1930-х рр. дослідники пояснюють жорстокістю сталінського режиму в ставленні до них, а також насильницькою колективізацією, впровадженням паспортів у містах, арештами мандрівних співців ніби за жебрацтво та інше. Подальший розвиток кобзарства у 1930-х рр. зупинився через масові репресії. Народні митці **В. Ємець, А. Чорний, Ф. Діброва, М. Теліга** опинилися на еміграції; **С. Сотниченко, С. Жарко, К. Безщасний і М. Богуславський** репресовані. **С. Бриж** не витримав переслідувань і вчинив самогубство.

Ще за царського уряду з часу Емського указу (1876 р.) заборонялося бандуристам виступати на сцені. Міліція нещадно біла сліпих кобзарів, які входили до великих міст. Після приходу радянської влади чимало бандуристів постраждали як неблагонадійний елемент в українському суспільстві. Закони були змінені, щоби контролювати розвиток кобзарства, яке вважалося формою жебрацтва. Багато сліпих кобзарів стали жертвами голодомору. Наприкінці 30-х років чимало діячів кобзарського мистецтва були розстріляні. Загальна кількість жертв радянського терору серед діячів кобзарського мистецтва за різними підрахунками сягала від 200 до 337 чоловік. Заарештовували навіть за наявність бандури. Багато народних співців померло у ті часи від голоду.

ЗНАЧЕННЯ КОБЗАРСТВА ДЛЯ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

Українське кобзарство – це унікальний феномен світової культури, це – не просто музичне мистецтво, а й потужна філософія, що пронизує глибини української душі. Це – унікальне явище, яке поєднує в собі поезію, музику та історію, і є невід'ємною частиною великої української культурної спадщини.

Збереження історії. Кобзарі були хранителями пам'яті народу. Їхні думи розповідали про важливі події з історії України. Кобзарські пісні сприяли формуванню української національної ідентичності. У кобзарських піснях відображались найкращі риси українського характеру: любов до свободи, повага до старших, працьовитість, гостинність, господарювання.

Моя рідна Роменщина і Сумщина дали Україні, після Харківщини, найбільше кобзарів: **Мусій Олексієнко** (співавтор знаменитого «Запорізького маршу»), **Степан Пасюга, Григорій Кожушко, Іван Чаловський, Єгор Мовчан, Євген Адамцевич** (співавтор знаменитого «Запорізького маршу»), **Іван Запорожченко, Микола Мошик, Ігор Рачок, Г. Петренко, Д. Терещенко, Дмитро Циганенко, В. Житченко, Г. Іванченко, Валентин Заворотько, Віталій Демченко, Олександр Тріус.**

Мені доводилося бувати на виступах **Василя Нечени, Миколи Мошика, Тараса Компаніченка, Віталія Мороза, Олександра Тріуса.**

16 січня 2025 р. спілкувався телефоном з О. Тріусом (добре грає на старосвітській бандурі

і лірі). Розповів, що раніше він виконував різні твори, зокрема й свої, а нині зупинився лише на відродженні та виконанні давніх псалмів, дум, історичних пісень. Я підказав йому той Репертуар, що є в цьому есеї. Він брав також участь у просуванні українського кобзарства до ЮНЕСКО. Не може не згадати й талановитого бандуриста з Хмелова на Роменщині **Віталія Демченка**, який постійно виступав у сільській художній самодіяльності, тоді в ансамблях у Києві, потім у Дніпрі.

ПАМ'ЯТНИЙ ЗНАК репресованим кобзарям, бандуристам, лірникам відкрито в саду ім. Т. Г. Шевченка біля Національного театру опери та балету в Харкові 14 жовтня 1997 року. Автори – скульптори Валерій Бондар, Василь Семенюк, Олекса Шауліс і архітектор – Олекса Морус

Сьогодні кобзарство переживає своє відродження. Молоді виконавці опановують традиційні інструменти і репертуар, створюючи нові твори на основі давніх традицій. Кобзарство стало невід'ємною частиною культурного життя України та отримало визнання на міжнародному рівні. Українське кобзарство – це скарбниця нашої культури, яку ми повинні берегти та передавати наступним поколінням.

ЯК КОБЗАРСТВО ВПЛИНУЛО НА УКРАЇНСЬКУ ЛІТЕРАТУРУ І МИСТЕЦТВО

Кобзарство, як невід'ємна частина української культурної спадщини, мало значний вплив на розвиток української літератури та мистецтва.

Вплив на літературу.

Думи та пісні кобзарів стали невичерпним джерелом сюжетів, образів і мотивів для багатьох українських письменників. Зокрема, історичні думи про козаків, лицарів, про кохання та боротьбу за волю надихали **Тараса Шевченка**, **Лесю Українку**, **Панаса Мирного**, **Павла Тичину**, **Максима Рильського** та ін.

Кобзарська мова, з її багатством образів, метафор та афоризмів вплинула на розвиток української літературної мови. Багато письменників свідомо наслідували мовні особливості кобзарів, щоб надати своїм творам більшої автентичності та народності.

Кобзарі були повсякчас хранителями історичної пам'яті народу. Їхні думи розповідали про важливі події з історії України, формуючи національну свідомість і патріотичні почуття. Література, в свою чергу, продовжила цю традицію, розвиваючи історичну тематику.

Музика.

Кобзарська музика стала основою для розвитку української професійної музики. Композитори, такі, як видатний Микола Лисенко, використовували елементи кобзарського фольклору у своїх творах, створюючи національну класичну музику.

Театр.

Постановки на сцені, засновані на кобзарських сюжетах, стали популярними в Україні. Актори, виконуючи ролі кобзарів, популяризували їхню творчість і сприяли відродженню інтересу до кобзарського мистецтва.

Тарас Шевченко є найяскравішим прикладом того, як кобзарство вплинуло на українську літературу і духовне життя. Самого Тараса Шевченка названо – Великий Кобзар! Він використовував кобзарські мотиви, образи і навіть мову, щоб передати глибину народної душі, патріотичні почуття та соціальну несправедливість. Його творчість є своєрідним синтезом народної поезії та високої літератури. Він зумів піднести кобзарські мотиви до рівня світової класики. Геніальний поет і художник не лише продовжив традиції кобзарів, але й підняв їх на новий рівень, створивши шедеври світової літератури. Згадаймо:

**Перебендя старий, сліпий –
Хто його не знає?
Він усюди вештається
Та на кобзі грає.
А хто грає, того знають
І дякують люде:
Він їм тугу розганяє,
Хоть сам світом нудить.
.....
Сяде собі, заспіває:
«Ой не шуми, луже!»
Вітер віє-повіває,
По полю гуляє.
На могилі кобзар сидить
Та на кобзі грає.
Кругом його степ, як море
Широке, синіє:
За могилою могила,
А там – тільки мріє.
Сивий ус, стару чуприну
Вітер розвіває;
То приляже та послуха,
Як кобзар співає...**

**Тарас Шевченко,
«Перебендя», 1839 р.**

Погляньте на унікальну картину **Н.М. Кизенка** про перебування Тараса Шевченка на Іллінському ярмарку в Ромні. Досить вдало художник використовує кобзарський сюжет, знаючи як високо цінував Т.Г. Шевченко народних. Придивіться до їхніх виразів обличчя людей, які слухають народного співця. Люди емоційні, спілкуються, слухають. Тарас Шевченко тримає руку на плечі хлопчика-поводиря. Художник поставив у центр картини кобзаря і поета, можна сказати – фактично двох кобзарів! Це – символічно! Адже Тарас Шевченко – сам Великий Кобзар

України і у своїх творах «Думи мої...», «Перебендя», «Катерина», «Музикант» та інших – створив величний і благородний образ виразника народних дум.

Леся Українка. Геніальна поетка також черпала натхнення з кобзарських джерел. Вона поєднала у своїй творчості кобзарські традиції з модерністськими тенденціями, створивши унікальний стиль. У її творчості є відлуння історичних дум, образів козаків та боротьби за волю. Особливо відчувається вплив кобзарства у таких творах, як «Лісова пісня» та «Давня казка».

Панас Мирний. Письменник часто звертався до кобзарських сюжетів та образів у своїх творах. Наприклад, у повісті «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» він використовує мотиви кобзарських дум, щоб передати трагічну долю українського селянина. Він зумів передати трагічну долю українського народу, використовуючи при цьому мову і образи кобзарських дум.

Видатні українці **Олена Пчілка, Іван Франко, Михайло Коцюбинський, Микола Гоголь** добре знали творчість народних співців й писали про них у своїх творах. А на святкові дні в Україні вони ходили на базар послухати кобзарів та лірників.

Геніальний композитор **Микола Лисенко** створив багато музичних творів, заснованих на кобзарських мелодіях та інтонаціях. Його опери, романси та пісні стали класикою української музики і сприяли популяризації кобзарської спадщини. Він створив національну класичну музику, засновану на кобзарських мелодіях.

Образотворче мистецтво. Багато українських художників зверталися до образів кобзарів у своїх творах. Наприклад, картини **Сергія Васильківського, Івана Труша, Миколи Бурачка** зображали кобзарів як символів української душі та національної ідентичності. Художники використовували образи кобзарів, щоб створити яскраві та емоційні картини, які відображають дух українського народу. Вплив кобзарства на цих митців проявився у використанні сюжетів і образів. Письменники та художники брали сюжети і образи для створення своїх творів із кобзарських дум і балад.

Багато митців наслідували мову кобзарів, щоб надати своїм творам більшої автентичності та народності. Кобзарські думи про свободу, справедливість, любов до рідної землі, звитягу знайшли відображення у творах багатьох українських митців.

Н.М. Кизенко. Ильинская ярмарка в уедном местечке Ромны.

На центральному проході ярмарку Кобзар із хлопчиком-поводирем, до плеча якого доторкується Т.Г.Шевченко.

На віддаленні – й нині діючий Свято-Духівський собор (із 1747 р.).

Фото автора із оригінала картини недригайлівця Нестора Кизенка в Роменському краєзнавчому музеї, використане в есеї «Тарас Шевченко на Іллінському ярмарку», опублікованого у кількох медіа

Лірник-перебендя. Джерело: «Кобзар» // Вікіпедія

Отже, кобзарство відіграло вирішальну роль у формуванні української культури та ідентичності. Воно вплинуло на розвиток літератури, музики, образотворчого і театрального мистецтва, збагативши їх новими темами, образами і стилями.

Славетні Леся Українка і Климент Квітка слухають кобзаря біля Свято-Успенського собору. м. Гадяч на Полтавщині

КОБЗАРСТВО В КОНТЕКСТІ СВІТОВОЇ МУЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

Унікальний феномен українського кобзарства – це не лише яскрава сторінка національної культури, а й своєрідне явище в масштабах світової музичної традиції. Бо має низку особливостей, які відрізняють його від інших музичних культур:

Синтез музики, поезії та історії. Кобзарські пісні – це не просто мелодії, а епічні твори, що розповідають про історичні події, героїчні вчинки, кохання та втрати. Такий синтез різних мистецтв є рідкісним у світовій музиці.

Соціальна функція. Кобзарі були не лише музикантами, а й носіями знань, моральних цінностей та історичної пам'яті. Вони відігравали важливу роль у формуванні національної свідомості та збереженні культурних традицій.

Інструменти. Кобза, бандура, ліра – це унікальні музичні інструменти, які не мають аналогів у світовій музиці. Їхнє звучання створює особливу атмосферу і передає глибину української душі.

Імпровізація. Кобзарі були майстрами імпровізації, що дозволяло їм адаптувати свої пісні до різних ситуацій. Бувало, що й по ходу вони створювали, приміром, речитатив. Плюс майстерне виконання робило їхні виступи живими та неповторними.

ВПЛИВ КОБЗАРСТВА НА ІНШІ КУЛЬТУРИ

Епічна традиція. Схожі епічні традиції існують у багатьох культурах (індійські рага, грецькі рапсоди, фінікійські співаки), але українське кобзарство відрізняється своєю глибиною, філософськістю та соціальним забарвленням.

Мандрівні музиканти. У різних культурах були мандрівні музиканти, які виконували народні пісні. Однак кобзарі відігравали особливу роль у суспільстві, будучи не просто розважалниками, а й просвітителями.

Релігійний вплив. Як і в багатьох інших культурах, релігія мала значний вплив на кобзарський репертуар. Проте українські кобзарі часто використовували релігійні образи для вираження своїх світських поглядів.

Символіка та міфологія. Всесвітньо відомий художник **Іван Марчук**, як і кобзарі, використовує в своїх роботах багато символів та міфологічних образів, які відсилають до глибин української культури. Його пейзажі часто наповнені містичними істотами та знаками, що нагадують про древні вірування. Палітра І. Марчука, багата на золоті, червоні та сині кольори, нагадує кольорові рішення традиційних українських вишиванок та розписів, які часто асоціюються з кобзарським мистецтвом, серед яких були й художники.

Кобзарі Петро Дремченко і Михайло Кравченко з поводирем (на жаль, його ім'я невідоме) у Харкові, 1902 р.
Зображення: «Кобзар» // Вікіпедія.

Народність та декоративність. Твори народної художниці-самоучки **Катерина Білокур** вражають своєю народністю і декоративністю. Вона часто використовує яскраві кольори та прості форми, що нагадують народні розписи та вишивки. Такий стиль має багато спільного з народною естетикою, яка була притаманна кобзарському мистецтву. Квіти в роботах К. Білокур – це не просто зображення рослин, а символи життя, краси та любові. Цей мотив також був поширений у кобзарських піснях.

Історична тематика. Художник **Василь Селезньов** часто звертається до історичних тем, зокрема, до козацької доби. Його картини сповнені драматизму і героїки, що нагадують про епічні сюжети кобзарських дум. Художник використовує колір як потужний засіб вираження. Кожна колірна гама в його роботах несе певне символічне значення, що нагадує про колірну символіку в кобзарських піснях.

Символізм та багатошаровість. Картини сучасного художника **О. Шупляка**, як і кобзарські думи, несуть у собі багато шарів значень. Методика митця – двовзорість картин. Кожен елемент його творів – символ, який відсилає до глибинних архетипів української культури. Це схоже на те, як кожна кобзарська пісня містить у собі безліч символів, які розкривають перед слухачем широкі картини життя та історії.

Кобзарі були хранителями історичної пам'яті народу. О. Шупляк часто звертається до історичних тем, використовуючи символи та алегорії. Він переосмислює історію через призму сучасності, зберігаючи при цьому зв'язок із традиціями.

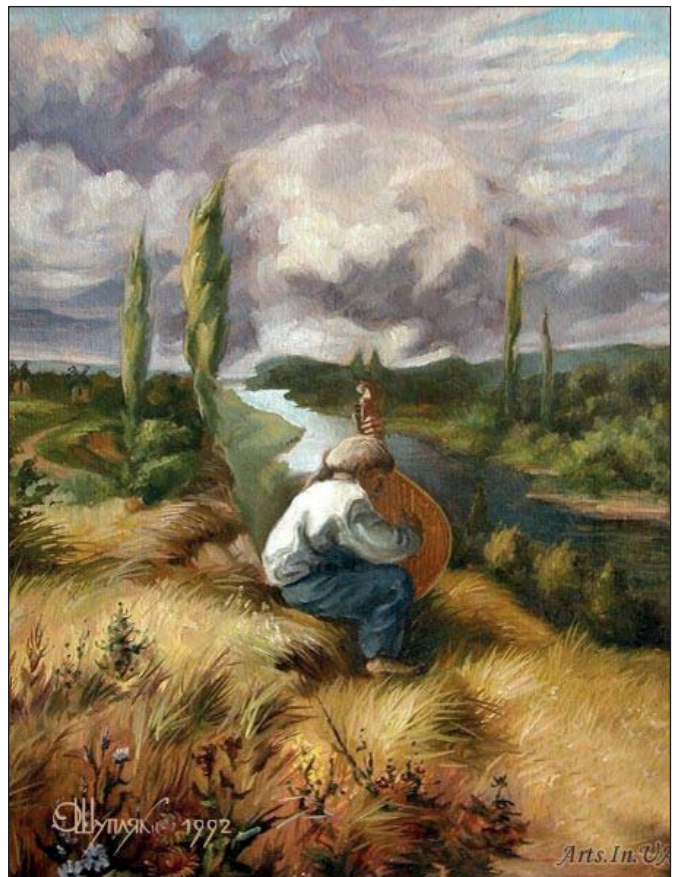
Кобзарські думи завжди несли в собі глибокий філософський зміст. О. Шупляк також ставить у своїх роботах філософські проблеми про життя, смерть, любов, смисл буття. Його картини – це своєрідні візуальні роздуми про вічні теми, подібні до тих, що були закладені в кобзарських думах.

Як і кобзарські пісні, твори митця сповнені емоцій. Вони передають широкий спектр почуттів – від радості та кохання до смутку і розпачу. Це робить його роботи дуже близькими до серця глядача. Можна припустити, що О. Шупляк, як і багато інших українських митців, виховувався на кобзарських творах, які були невід'ємною частиною українського культурного коду. Такі пісні могли залишити в його підсвідомості глибокий слід, який згодом знайшов своє відо-

браження в його двозорій творчості. Крім того, Шупляк О. міг свідомо досліджувати кобзарську традицію, щоб краще зрозуміти своє місце в контексті української культури. Вплив кобзарства на творчість Олега Шупляка – це складне і багатогранне явище, хоча, на перший погляд, його твори можуть здаватися абстрактними та сучасно-минулими, в них чітко простежуються відлуння традиційної української культури, зокрема, кобзарства. Нині митець також створює зі своїх картин відео-арт і розміщує його у Фейсбуці, де має сотні-тисячі відгуків. Твори О. Шупляка – це своєрідний діалог між сучасним мистецтвом і традиційною українською культурою, який продовжує хвилювати і надихати. Пригадаймо, хоча б його картину «Мамай».

Тренд на неофолк. Багато сучасних українських художників звертаються до традиційної української культури, зокрема й до кобзарства. Вони створюють роботи в стилі неофолк, використовуючи елементи народного мистецтва, символіки та орнаментів.

Інсталяції та перформанси. Сучасні митці використовують різноманітні медіа для створення своїх робіт, але при цьому часто звертаються до традиційних українських образів і символів.

Олег Шупляк. Живопис. Двовзори
(з подвійним смислом). 1992 р.

Капела кобзарів ім. М.Леонтовача, 1926 р.
Зображення із «ENCYCLOPEDIA OF MODERN
UKRAINE».

УКРАЇНСЬКЕ КОБЗАРСТВО У ЗАКОРДОННІ

Значущо цікавий ще такий аспект українського кобзарства як його діяльність у закордонні, що зазначено в «Енциклопедії сучасної України» «Encyclopedia of modern Ukraine», зокрема: «У Європу та Північну Америку бандуру завезли українці 2-ї еміграційної хвилі на початку 20 ст. Розвиток кобзарства там пов'язаний з ім'ям В. Ємця, який 1923 р. у Празі організував Школу гри на бандурі та капелу бандуристів. Він став першим українським бандуристом, хто виступив у Голлівуді (м. Лос-Анджелес, США). Ще однією постаттю, діяльність якої мала значний вплив на популяризацію кобзарського мистецтва в діаспорі, був **Г. Китастих** – багаторічний керівник Капели бандуристів ім. Т. Шевченка. Він виховав багатьох музикантів, які створили десятки молодіжних ансамблів бандуристів у США, Канаді, Австралії. У Нью-Йорку 1953 р. відкрито клас гри на бандурі при Українському музичному інституті, а 1972 р. засновано Кобзарського мистецтва Школу, яка видавала часопис «Бандура». У 1950-х рр. кобзарське мистецтво почало розвиватися і в Канаді, де на літніх курсах і у таборах тамтешніх українців навчали гри на бандурі. Ще однією формою кобзарської освіти в Канаді стали семінари у відомому Альбертському університеті, які проводив **А. Горняткевич**. Також від середини 1950-х рр. кобзарське мистецтво поширилося серед української діаспори в Австралії. Спочатку в Сідней, згодом – у Мельбурні й Аделаїді створено групи з метою навчання гри на бандурі й ансамблі бандуристів, які виступали на українських святах і репрезентували українську музику перед австралійською аудиторією. Так, у Сідней кобзарське мистецтво

популяризував **Г. Бажул**, який 1964 р. організував Ансамбль бандуристів ім. Гната Хоткевича, 1972 р. – Школу бандуристів при ньому. В Аделаїді 1974 р. створено Ансамбль бандуристів ім. Г. Китастого. У Мельбурні 1978 р. **І. Якубович** відкрив Школу гри на бандурі ім. Лесі Українки, 1984 р. організував однойменний ансамбль. З ініціативи **Г. Корінь** 1978 р. засновано Ансамбль бандуристів «Кольорит». 1989 р. у Сіднейському університеті відкрито безкоштовні студії на ступінь бакалавра музики з бандури».

Початки кобзарства у Південній Америці сягають 1920-х рр., коли до Бразилії приїхав бандурист В. Куц. А 1961 року **В. Качурак** заснував Капелу бандуристів ім. Т. Шевченка в Аргентині та Школу юних бандуристів при ній. У 1980-х рр. процесові творення бандуристських осередків, колективів і шкіл у Бразилії й Аргентині сприяла меценатська допомога **М. Досінчука-Чорного**. Навчання гри на бандурі проводили також інструктори школи кобзарського мистецтва із Нью-Йорка.

Першим кубанським кобзарем вважають відомого суддю Чорноморського козацького війська **А. Головатого**, який прибув на Кубань 1793 року. Складені ним пісні стали народними, а його пісня «Ой, та годі нам журитися...» тривалий час залишалася неофіційним гімном Кубані. На відміну від України, де кобзарями ставали здебільшого сліпі старці, на Кубані кобзарство було одним із складових частин військового представництва. Навчалися майстерності кубанці у заїжджих кобзарів з України, зокрема в **І. Кравченка-Крюковського**, **М. Кравченка**, **Г. Кожушка**, **І. Запорожченка**. 1913 року у м. Катеринодар (нині Краснодар, рф) В. Ємець заснував першу Кобзарську школу, вихованцями якої стали **А. Чорний** та **О. Обабко**, 1917 року **К. Кравченко** ініціював створення першої капели бандуристів у Катеринодарі.

ЧОМУ КОБЗАРСТВО ВАЖЛИВО ДЛЯ СВІТОВОЇ КУЛЬТУРИ

Багатство культурної спадщини. Кобзарство – це скарбниця української культури, яка має велику цінність для всього людства. Воно демонструє різноманітність музичних виразів і збагачує наше розуміння історії та культури різних народів.

Вплив на сучасну музику. Кобзарські мотиви можна знайти в творчості багатьох сучасних композиторів та виконавців. Це свідчить

про те, що таке мистецтво продовжує жити і розвиватися.

Кобзарі завжди були на стороні пригноблених, і їхні пісні стали гімнами боротьби за свободу та незалежність. Цей дух боротьби надихав людей у всьому світі, особливо українських військових під час війни.

Українське кобзарство – це унікальне явище світової музичної культури, яке поєднує в собі глибоку філософію, багату історію та неперевершену майстерність виконання. Це важлива частина культурної спадщини України і має велике значення для розуміння світової музичної традиції. В українського кобзарства глибокі корені – це невід’ємна частина української ідентичності. Звертаючись до кобзарських традицій, художники, письменники і звичайні люди підкреслюють свою приналежність до української культури.

Кобзарські думи, пісні, балади та образи – це невичерпні витoki натхнення для творчості. Кожен творець може знайти в них щось своє, яке відгукнеться в його душі. Актуальність:

Традиційні теми кобзарства, такі як воля, любов, втрата, боротьба за свободу залишаються актуальними і сьогодні. Сучасні письменники, художники, історики, філософи, літературознавці переосмислюють теми через призму теперішнього життя.

Українське кобзарство, як потужне джерело натхнення і культури, продовжує впливати на сучасне українське мистецтво, літературу, історію – загалом життя. Дослідники різних поколінь знаходять у ньому невичерпну скарбницю образів, символів та ідей, які допомагають їм створювати унікальні та актуально-змістові твори, які суголосні часам...

Формула українського кобзарства – це багатогранне поняття, що поєднує духовні, історичні, культурні та мистецькі складники і базується на кількох ключових чинниках:

1. Духовна основа. Кобзарство – це не лише музичне мистецтво, а й духовна традиція, що служить передачі героїчного духу та національної ідентичності, моральних цінностей, де основою є ідеї волі, правди, добра.

2. Національна пам’ять. Кобзарі були повсякчас хранителями історії та фольклору українського народу, передаючи від покоління до покоління козацьку звитягу, думи, пісні та перекази. Їхня творчість – це літопис українського життя.

3. Мистецьке вираження. Унікальний стиль виконання, глибокі тексти дум і пісень, а також музика, створена на кобзі або бандурі, – усе це формує естетичну та емоційну складову частину кобзарства.

4. Соціальна функція. Кобзарі часто виступали як моральні авторитети, що через слово і музику закликали до боротьби з несправедливістю, за волю, підтримували дух народу в часи лихоліть.

5. Свобода творчості. Кожен кобзар мав свій стиль, але всі вони дотримувалися спільної головної мети – служіння праведній ідеї та народу.

De facto. 5 грудня 2024 року на 19-й сесії Міжурядового комітету ЮНЕСКО з питань охорони нематеріальної культурної спадщини Українську «Програму з охорони кобзарсько-лірницької традиції» внесли до Реєстру належних практик з охорони нематеріальної культурної спадщини Організації Об’єднаних націй з питань освіти – ЮНЕСКО.

Post factum. На церемонії затвердження Української «Програму з охорони кобзарсько-лірницької традиції» у Реєстрі належних практик з охорони нематеріальної культурної спадщини Організації Об’єднаних націй з питань освіти (ЮНЕСКО) виступили координатори від України, відомі кобзарі **Олесь Санін**, братчик Київського кобзарського цеху; славетний **Тарас Компаніченко**, продюсер номінації **Андрій Різоль**, голова правління Асоціації «Дивись українське». Віднині Українське кобзарство лунає на увесь світ.

Українські кобзарські програми у виконанні талановитих сучасних майстрів, про яких уже йшлося, у супроводі автентичних музичних інструментів є підтвердженням самобутності нації, культуру якої поневолювали століттями і яка розправила на весь світ свої потужні крила...

ПІСЛЯМОВА

1980 року, вже почавши працювати редактором у Головній редакції інформації Українського телебачення (програми «Актуальна камера», «Вечірній вісник», «Новини»), я придбав унікальну книгу **Ф. Лаврова** «Кобзарі. Нариси з історії кобзарства України». В анонсі зазначено:

«*Монографія Ф.І. Лаврова – результат тривалого і копіткого дослідження історії кобзарства, діяльності найвидатніших його представників – О. Вересая, І. Кравченка-Крюковського,*

Т. Пархоменка, М. Кравченка, І. Кучугури-Кучеренка, Ф. Кушнерика, Є. Мовчана та інших. Важливо, що Ф.І. Лавров понад 40 років займався вивченням кобзарства, що дало йому можливість створити яскраві оповіді про життя, творчі подорожі кожного народного співця, допомогло розкрити особливості, красу й принадність їхніх характерів та обдарувань».

Деякі факти пропонованого дослідження взято мною з цієї книги. Передмову до книги написав славетний український письменник **Михайло Стельмах** (1912–1983 рр.), зазначаючи: «Шлях кобзарів – це шлях народу! Те, що пережив народ, пережила і дума його, яка народжувалась не в затишку хуторів чи палаців, а в кипучій Запорозькій Січі, в тяжких походах, у кривавих битвах, де людологи

*«до костей козацькеє тіло молодецькеє забивали,
Кров християнську невинно проливали. (...)
Визволь нас, господи, із тяжкої неволі
Та на тихій воді,
І на ясній зорі,
Та у край у веселий,
Между мир хрещений»..*

Таку думу міг вистраждати, виспівати тільки той співець, що пережив злигодні і муки невольника на турецьких галерах, де кров'ю обкипілі кайдани в'їдалися у тіло бранця. І попри всі муки на каторгах Царграда, Козлова, Азова, попри всі тортури на невольничих торговицях трьох материків, не вмирає віра звитяжців, бо не згасає в них любов до Вітчизни. І в найтяжчі хвилини перед ними постає поетичний образ рідного краю з його тихими водами і ясними зорями. Такий образ міг створити тільки геніальний люблячий співець»!

І хоча в книзі багато радянщини, без якої, ймовірно, тоді складно було обійтися, перед читачами постають змістовні розділи про кобзарів:

- Діячі науки, літератури і мистецтва про кобзарів.
- Типи кобзарів..
- Кобзарські братства.
- Утиски кобзарів.
- До питання про відмирання кобзарів.
- Про репертуар кобзарів, а також про їхні стежки та бандури, інше.

Сьогодні, на теперішній війні, кобзарі, як і багато інших представників української культури, відіграють важливу роль у підтримці духу захисників і захисниць, у збереженні національ-

ної ідентичності та поширенні правди про події на фронті. Ось що відомо про участь кобзарів в умовах сучасної війни:

1. Виступи для військових. Багато кобзарів, бандуристів та лірників відвідують фронт, щоб виступити перед воїнами. Їхні пісні надихають, піднімають бойовий дух і нагадують про культурні корені, за які українці борються.

2. Сучасні репертуари. Окрім традиційних дум та історичних пісень, кобзарі створюють і виконують нові композиції, присвячені сучасним подіям війни. Такі пісні часто мають патріотичний або навіть сатиричний характер, висвітлюючи героїзм українців чи висміюючи ворога.

3. Кобзарі-воїни. Деякі сучасні кобзарі особисто долучилися до захисту України в лавах ЗСУ чи Територіальної оборони. Вони поєднують мистецтво і військову службу, часто виконуючи пісні для побратимів навіть у найскладніших умовах. Ось ці воїни-кобзарі сучасного протистояння ворогу:

Данило Мельник, 29-річний бандурист, який пройшов бої в Іловайську в 2014 році. Після повернення до цивільного життя продовжував грати на бандурі. З початком повномасштабного вторгнення росії знову став на захист України і загинув у боях під Бахмутом.

Борис Мельник (позивний «Тихон»). На момент виступу на презентації «Фронтового Кобзаря» йому було 79 років, п'ять з яких він провів на фронті, підтримуючи бойовий дух бійців своїми виступами. Ці приклади демонструють, як сучасні кобзарі та бандуристи продовжують традицію своїх предків, поєднуючи музичне мистецтво з активною участю у захисті України.

4. Пропаганда і культура. Кобзарі продовжують свою історичну місію бути «голосом правди». У своїх виступах вони доносять інформацію про справжній стан у війні, спростовують ворожу пропаганду та підтримують дух захисників.

5. Пам'ять і спадщина. Багато сучасних митців кобзарського напрямку у своїй творчості акцентують на історичних паралелях боротьби України проти ворогів, порівнюючи сьогодення з часами козацтва чи визвольних змагань ХХ століття.

6. Культурна дипломатія. Українські кобзарі активно виступають також за кордоном, розповідаючи про війну через музику і слово. Вони беруть участь у благодійних концертах для збору коштів на допомогу ЗСУ чи гуманітарні ініціативи.

Кобзарство завжди було тісно пов'язане з історичною боротьбою українського народу, тому його сучасна роль у війні є продовженням багатовікової традиції. У їхній творчості сьогодні зливаються голоси минулих поколінь та сучасних героїв. У сучасній війні проти російської агресії українські кобзарі та бандуристи активно підтримують бойовий дух захисників і захисниць, виступаючи на передовій і в тилу.

Справедливо і заслужено можна називати українських кобзарів *«співцями звитяги, народної волі, бойових і трудових подвигів народу»*, *«корифеями народного мистецтва»*, *«талановитими виконавцями історичних пісень, дум і балад»*.

Феномен Українського Кобзарства – це унікальне явище, яке об'єднує музичну, поетичну, культурну та духовну спадщину України. Його можна спробувати сформулювати через синтез кількох ключових компонентів.

Узагальнену формулу феномену українського кобзарства можна представити у такому вигляді:

Кобзарство = (Традиція + Історія + Духовність) × (Мистецтво + (Пам'ять × Опір × Слово)).

Пояснення:

1. *Традиція* – тисячолітній зв'язок із національною культурою та музикою, переданий через покоління;

2. *Історія* – відображення героїчної боротьби українського народу за свободу та збереження національної ідентичності;

3. *Духовність* – поєднання глибоких християнських мотивів із внутрішнім моральним кодексом;

4. *Мистецтво* – вираження через спів, гру на бандурі чи кобзі, збагачене поетичною майстерністю;

5. *Пам'ять* – колективна історична свідомість, яка живе в кобзарських думах та піснях;

6. *Опір* – символ боротьби проти несправедливості, поневолення чи будь-якої збройної чи іншої агресії:

7. *Слово* – пророче мовлення кобзаря, що здатне надихати, викривати правду та об'єднувати людей.

Така унікальна формула відображає тезу, як кобзарство, будучи більше, ніж музично-виконавським народним явищем, стало своєрідним генетичним кодом українського народу і нації, що підтримує його ідентичність навіть у найважчі часи воєнних випробувань.

ПОСВЯТА УКРАЇНСЬКОМУ КОБЗАРСТВУ

Кобзар ступає крізь віки й негоду,
несучи Правду, Думи й віщі дії
на струнах Волі, до Сердечь Народу,
де вітер степу колихає мрії.

Його Бандура – то Душа безкрая,
що плаче і сміється, рине в небеса.
Від козака – до тих, хто землю захищає,
Кобзар як Світло, завжди воскреса.

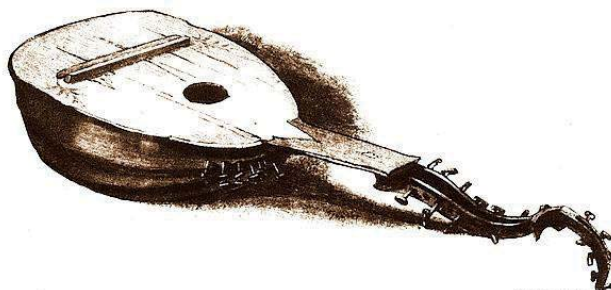
Коли зневіра прагне поселитись,
та лиш Душа почує звучні струни,
тоді їй значно легше захиститись,
бо оживають її вічні руни.

І бачать сліпі очі – Серце знає,
у кожній пісні – Долі, болі й злети.
Він Пам'ять зберіга, що не вмирає.

Кобзарство – Оберіг і для планети.
Кобзарство Українське – часу Голос,
що рветься крізь віки у Майбуття.
У ньому Воля, Гідність, Правда – Логос,
у ньому смисл вселюдського Буття.

Мов стягом вічним, над Дніпром зоріє,
Свободи пісня в штормах й буревіях,
Яка по світу гучно вже лунає,
ЮНЕСКО від ООН його вітає! ■

Валентин Бугрім
05.12.2024 р., м.Київ

Запорозька кобза. Малюнок І.Ю. Рєпіна